

Ad fontes!

Лідія Ковалець

**ДРАМАТИЗМ СОЦІАЛЬНИХ І МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
КОНФЛІКТІВ ОПОВІДАННЯ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА
“МУЖИЦЬКА СМЕРТЬ”**

Перша публікація твору Леся Мартовича “Мужицька смерть” в “Літературно-науковому віснику” 1898 року, яка одразу ж привернула до особи автора увагу читацької громади, мала підзаголовок “Оповідання з покутського життя”. Крім авторської дефініції жанру твору, побудованого, на наше переконання, більше за законами драматургії, аніж епосу, відзначимо факт існування вже на підступах до тексту двох антонімічних у край важливих за змістом понять “життя” і “смерть”, передусім – “смерть” (воно – у назві, отже, на символічній вершині). Читач одразу ж поринає в атмосферу то прихованого, то явного, а все ж вічного протиборства, кінцеву перемогу в якому, хоч як це сумно завжди (і цього разу теж), святкує вічний косар. Конфлікт життя і смерті насправду домінує у творі, він із надзвичайною силою ще раз підтверджує трагізм людського існування, зокрема існування людини маленької, не захищеної ані людськими державними законами, ані посутньою силою власних кишень, ані чим іншим.

Напруга, задекларована у щойно-згаданому композиційному елементі, далі не спадає, більшою чи меншою мірою проступаючи ледь не в кожному епізоді, кожній сцені цього, справді схожого на театр, життя бідного покутського селянина Гриця Баната. Уже з першої сторінки твору розумієш, що перед нами людина особливої долі й особливого складу характеру, за плечима в якої не тільки тягар літ, вражаючі події молодості, що минула у війську, а й величезна особиста драма. Власне, образ першої дружини, хай і небіжки, – аж ніяк не Грицеве минуле. Бо із даліни літ він ясно чує її – “Грицю, ходи полуднувати”, бачить стіл і білу святочну скатертину, нехитрі, але газдівські, освячені любов’ю наїдки. Завше маломовний, Гриць у ті моменти одкровенень перетворюється на сільського Цицерона й поета (запашна кулеша з сиром – “як сонце!”), і годі знайти щасливішого у своїх ілюзіях чоловіка, ніж він, захмелілий від чарки і, мабуть, від гіркої свідомості втраченого. Внутрішній конфлікт у душі героя, зумовлений природним потягом серця і вже новими моральними обов’язками, після терплячого тижневого тамування знаходить вихід не просто в бесіді Гриця. Він “забував зовсім, що жонатий: все мав себе за вдівця...”¹.

Одружившись удруге, наживши із Калиною-Грицихою двоє діточок, зберігаючи їй вірність (якщо не вважати зрадою оті потрібні Грицевій душі щонедільні втечі в минуле), Гриць так і не відчув у її особі володарку свого серця, а вона, нечупарна і злостива, по-своєму нещасна у фізичнім каліцтві й ні разу не згадуваних Мартовичем, та, мабуть, все ж наявних природних ревнощах до

¹ *Мартович Л.* Твори. – К., 1976. – С.24. Далі посилання на це видання подаються в тексті.

небіжки, озлоблена через нестатки, Грицеве пияцтво і ще щось, чого не викажеш словами, — навіть не намагається тією володаркою стати. Конфлікт між Грицем та його другою дружиною був би очевиднішим, хоч і простішим, якби сам цей чоловік не мав у душі тієї вродженої делікатності, яка завжди вивищувала подібні натури над усім дріб'язковим і яка виразно проглядає з кожного вчинку героя, його реплік, з історії його мученицької, як і життя, смерті.

Світ соціальних суперечностей, які от-от почнуть свою ганебну справу доконання Гриця Баната і його родини, на тих перших сторінках твору поки що лишається за завісою, хоча певне нагнітання центральній конфліктній ситуації відбувається з самого початку. “Гірші часи настали. Може, ні?!” (25) — не так запитує, як стверджує Гриць, розмовляючи з “читальником” Петром і знаходячи силу нехай простеньких, наївних, а все ж аргументів. Тим більше “працюють” на майбутній центральний конфлікт твору згадки про чорні костисті руки Баната, його працю в поті чола і злидні, про “двірського економа — гербового шляхтича, що був колись високим урядником, обікрав касу”, і про Грицеву доньку Василю як “двірську наймичку”. Відтак Мартович подає одна за одною кілька сцен суперечок, кожна з яких теж не випадкова в сюжеті і свідчить на користь думки про існування у світі цього оповідання ще й інших, не менш складних за сімейні, загальнолюдських чинників, про тяжіння над людиною певних приписів, про неї, властиво, як про істоту соціальну. Грицева Василю у сутичці з язикатою сільською дівчиною категорично заявляє: “Від мого дедя тобі зась!” (27). Конфліктує і Гриця з сусідками, а її непокірливого чоловіка панотець Антоній повчає не пити горілки, у відповідь здобуваючи філософське: “То з хліба” (29).

Юрій Гаморак вважає окремі з цих епізодів зайвими, а оповідання від того композиційно слабким². А на нашу думку, згадані епізоди аж ніяк не зайві, бо весь хід попередньої та й подальшої розповіді дає зрозуміти, що конфлікти в людському середовищі не непримиренні, антагоністичні за своєю суттю, а життєві, і людина здатна їх пережити. Водночас значно драматичніше протиставлення особи й несправедливої влади та витворених нею на догоду собі ж законів. Перед тим як “увести” Гриця і лихваря Боруку до громадської канцелярії задля з’ясування їхніх стосунків і розслідування причини “мужицької смерті”, Лесь Мартович, ніби між іншим, кидає око на те, що можна назвати соціально-правовою сферою селянського життя у східній Галичині. Згадки про “виборчі маневри”, запроваджені тут польською шляхтою заради свого утвердження, і про повітового старосту як “ревного оборонця краюї автономії”, про сільського війта, завжди стурбованого тим, як догодити зверхникам, а не селянинові, “програмують” поразку Гриця Баната і йому подібних.

Позичивши колись у банку гроші, згодом для сплати процентів знов заборгувавши, цього разу місцевому кредитору Боруку, 100 левів, Гриць потрапив у справжню пастку, бо заборгована сума з роками зросла удвічі, що й призвело до “заінтабулювання” Борука на Банатів ґрунт. “Темний та назний (тобто худий. — Л.К.), з запалими очима”, цей дотепер великою мірою сентиментальний чоловік падає з висоти своїх ілюзій на грішну землю і в канцелярії з несподіваною силою духу відстоює своє мужицьке право на залагодження конфлікту в якийсь інший спосіб — не через інтабулювання тих невеликих клаптів землі, що годують і тримають родину. Але в тому й суть, що селянин — це пасинок суспільства, тож мужицького права як такого просто не існує (“Я вам жадного права не можу

² Див.: *Мартович Л.* Твори. — Т.І. — Краків; Львів, 1943. — С.XXXIV.

робити...” (35) — підтвердив Грицеві вїт), тоді як панське право на боці панському... Зрозуміння цієї істини, яке дослідники називають кульмінацією “Мужицької смерті”, справило на нашого героя приголомшливе враження; відтоді бере початок його болісний, сповнений гірких думок і розчарувань кінець.

Конфлікт умить розореного селянина з лихварем-євреєм позбавлений приватного характеру, до того ж це конфлікт не міжнаціональний, бо відбувається винятково на соціальному ґрунті. Сцену правдивого Мартовичевого театру заповнюють Грицеві односельці — Михайло, Іван, Ахтемій — люди хоч і бідні, але з розвиненим почуттям гідності, помірковані й такі, що відмовляються бути інертною масою. Вражені глумлінням над односельчанином, солідаризуючись із ним у його горі, вони інкримінують Борухові-Коропу свої переконливі й різкі претензії: “Ти з громади живеш та й людям пакості робиш? Таже якби люди на тебе не робили, то ти би не мав з чого жити. Ти обснуєш чоловіка, як павук, та й висисаєш із нього кров, як павук з мухи” (37).

Відсутність поштивого “ви” у зверненні до Коропа, тимчасом як Мартовичеві селяни навіть один одному “викають”, — не випадковість, а підтвердження зневаги й вищості бодай власного духу, якщо не свого соціального статусу.

Уже потім у розмові між собою, продовживши бесіду на тему власного безправ’я, висловивши впевненість, що для них, селян, “у суді також нема ради”, ці люди влаштовують своєрідний, нехай і без підсудних, самосуд над лихварем і йому подібними, самі стають суддями й водночас адвокатами Гриця Баната й таких, як він, — працюючих, але затурканих й ошуканих. Ба більше, “всі тут постановили пустити Коропа в газети, хоть Михайло був переконаний, що всього того не списав би й на воловій шкурі” (39). Здатність знайти цивілізований спосіб розв’язання конфлікту через привселюдне викриття зла — то пріоритет цих Мартовичевих персонажів, які, безумовно, переросли того Гриця, який згарячу заявив був у канцелярії, що сокирою загатить у голову кожному, хто би йому зважився його дідизну, його працю порушити, а відтак — зм’яклого у відчутті власної поразки.

Розповіддю про селян та їхні домагання правди автор ніби зумисне відводить увагу читача вбік од нещасного, приреченого чоловіка, зменшуючи тим самим відчуття трагізму й даючи простір для думок про майбутнє цього покутського села, хай і без Гриця Баната, і про безперервність життя загалом.

Наприкінці твору характер конфлікту зі сфери переважно соціальних стосунків знову переходить у не менш драматичний світ украй загострених чисто людських емоцій — світ, якому відтепер надається виразніше, аніж спочатку, соціальне підґрунтя. У селі господарюють судові службовці — “здакуційники” і, збираючи податки, поводяться так, ніби “йде чума, й холера, й пожежа” (39). А в хаті Гриця пересиджують цих непрошених гостей інші, ще не бачені нами селяни, заодно віддаючи данину пошанування вмирущому господареві. У їхній кількаголосій розмові — слова розради й нарікання на власну долю, сумний мужицький сміх і їхнє ж, мужицьке, філософське мудрування про причини недосконалості світу.

І поміж цим — як лейтмотив — вибухи гірких думок Грицевої дружини, яка почала подумки жити вже зовсім в іншому вимірі — без Гриця, і водночас, скільки має сил, хоче довести до свідомості господаря жорстоку правду їхнього майбутнього — з торбами попід плотом, як і те, що це він, Гриць, у всьому винен. Відкиньмо припущення, що така поведінка цієї, безперечно, нещасної жінки була зумовлена прагненням морально доклати ніколи не шанованого нею чоловіка, хоча, визнаймо, що вона таки досягла свого. Доходив кінець мовчазний (із боку Гриця), але

притаманний чи не всьому їхньому спільному життю конфлікт. І не було переможців і переможених у цьому поєдинку душ і світобачень, бо надто трагічними були втрати з кожного боку. Водночас, якщо Грициха завжди, як на долоні, із плетивом своїх нехитрих думок, то Гриць і наостанку не зраджує себе, колишнього, і після тривалого малослів'я приходить до читача востаннє зі своїми виказаними у маренні думками. Написаний Мартовичем із моторошною силою, монолог цей — про щастя відійти гідно, “як розстаються після празника батько з родиною, відданою на друге село..” (50). Заадресувавши свої слова дітям, сусідам, дружині, Гриць, однак, виповідає їх не їм, а людині сторонній, хоч і не випадковій у його долі, — “читальникові” Петрові: саме той зі слів селян написав до газети “за Коропа та й за Гриця”, отже, був його, Грицевим, заступником. Така поведінка вмирущого виявилась, безперечно, наслідком глибокої внутрішньої роботи, що відбувалася в душі й була продиктована, здається, крім вдячності, ще й крихітною надією, що, коли світ дізнається правду про нього і про Коропа, то щось зміниться на краще в долі його родини, а до того ж іще й народженою довірою до того нового, що визрівало в селянському житті й мало принести, мабуть, полегшення бідному людові.

“Заки ще жию, хочу зарядити своїм маєством, бо я його з собою у гріб не заберу...” — починає щасливий у своїх ілюзіях чоловік, під кінець прийшовши до тям і з гіркотою шепоче: “Та що з того!” (51). Гірке усвідомлення, що він відходить зовсім не так, як мало б бути, не так, як мав би відходити газда і батько, що поважав себе, робить Гриця неспроможним подивитися у вічі близьким людям відверто й померти легко, із думкою про виконані обов'язки.

Гриць Банат забрав із собою в могилу тягар своїх невиказних душевних борінь, більшістю, якщо не всіма, так і не зрозумілий, як, зрештою, переважно малозрозуміла для загалу кожна людська індивідуальність.

Література в особі Леся Мартовича допомагає нам краще відчувати й розуміти не лише себе й абстрактний світ, не лише село й селянську “націю”, які були, за словами сучасників автора, чи не єдиними його святощами. Література в особі Мартовича допомагає нам досягнути щось значно більше в цім житті.

м. Чернівці

Оксана Мельник

ПОЕТИКА ПРОСТОРУ: СЕМАНТИКА ВЕРТИКАЛЕЙ ТА ГОРИЗОНТАЛЕЙ У ПРОЗІ МИХАЙЛА ЯЦКОВА

У своїх творах Михайло Яцків акцентує увагу насамперед на *душах* персонажів, тому йому доводиться структурувати художній простір, щоразу вирішуючи, що все-таки вартє візуалізації за обставини, коли внутрішнє домінує над зовнішнім, еманує з нього.

Серед досліджень, присвячених аналізу особливостей моделювання простору в модерністських текстах, — праці Г. Філіпковської, М. Подрази-Квятковської, Л.Форестьє, Л.Петрухіної та інших, де наголошено, зокрема, на диференційованому трактуванні опозиції *Верх/низ*¹ (перший компонент символізує

¹ Див.: *Góry* // *Słownik literatury polskiej XIX wieku* / Pod red. J. Bachórze i A. Kowalczykowej. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. — S. 327; *Filipkowska H. Tułacze i wędrowcy* // *Młodopolski świat wyobraźni* / Studia i eseje pod red. M. Podrazy-Kwiatkowskiej. — Kraków, 1977. — S. 38.